

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ז, תשט"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ניבים ופתגמים

„אחרון אחרון חביב“

מימרה זו רווחת הרבה בלשוננו. בה משתמשת האם. כדי לשדל את ילדה לאכול את מנת-מאכלו האחרונה; בה משתמש הרוכל, המכריז על סחורתו, כדי לזרז את הקונים לקנות את יחידת-ממכרו האחרונה; בה משתמש הנואם, או מחבר הספר בהקדמתו, כאילו כפיצוי כלפי אנשים שהוא פורט אותם אחרונים. מרוב שימוש במימרה זו נראה לנו, כאילו משמעה במקורה הוא כהבנתנו בה היום, וכאילו נמסר לנו במימרה „אחרון אחרון חביב“ פתגם חכמה מפי קדמונינו, הקובע ואומר, כי בדרך כלל כל אחרון חביב ויקר מקודמיו.

ולא היא. כבמקרים רבים אחרים ניווכח על נקלה גם במקרה זה, על-ידי עיון במקור, כי אין כוונתה הקדומה של המימרה כפי שימושנו היום; ולא עוד אלא שהמימרה כמקורה איננה פתגם כלל, אלא משפט רגיל, היפת רק למקומו ולמצבו. מימרה זו נשתגרה בפינו בייחוד על-פי פירוש רש"י לבראשית לג א-ב: „וישא יעקב עיניו וירא והנה עשו בא ועמו ארבע מאות איש ויחץ את הילדים על לאה ועל רחל ועל שתי השפחות וישם את השפחות ואת ילדיהן ראשונה ואת לאה וילדיה אחרונים ואת רחל ואת יוסף אחרונים“. לפסוק האחרון מעיר רש"י: „ואת לאה וילדיה אחרונים — אחרון אחרון חביב“. ברור

פתוך העניין, כי מצב מיוחד זה של היערכות למלחמה עם עשו, הוא שגרם לכך, שיעקב סידר את בני משפחתו לפי סדר „חביבותם“ בעיניו, באופן שהחביב יותר יעמוד אחרון יותר ויהיה מוגן על-ידי קודמיו, כמו שפֹּרֶשׁ ביתר דיוק בתרגום הארמי המיוחס ליונתן בן עוזיאל: „ושוי ית לחינתא, הינן ובניהן, בקדמיתא, ארום אמר: אילו אתי עשו לחבלא ברוביא, למעבד זנו בנשיא, יעביד באלין, ובגו פתגמא הדין נקום ונגח עמיה קרבא“. ובעברית: וישם את השפחות, הן ובניהן, בראשונה, כי אמר: אם יבוא עשו לחבל בנערים, לחלל את כבוד הנשים, יעשה באלה, ותוך כדי כך נקום ונערוך עמו מלחמה. אין כאן אפוא שום כלל-חיים ושום פתגם-חכמה לדורות. במקום זה — אחרון אחרון חביב, במקומות אחרים, אולי רבים ותדירים יותר, להפך, אפשר ויהיה ראשון ראשון חביב, ובאמת נמצאת במקורות גם מימרה המביעה רעיון הפוך: „חביב חביב קודם“ (מדרש תנאים לדברים יב יח, 52). וכן שגורה בתלמוד המימרה: „ותנא אידי דאתיא מדרשא חביבא ליה“, כלומר: והתנא, הואיל ולמד את העניין מדרוש הכתובים, הריהו חביב עליו (ולכן הקדימו).

נוכיר לבסוף דרך שנונה חדשה, שבה ניצל אדם אחד את המימרה „אחרון אחרון חביב“. אותו אדם — אהרן חביב היה שמו. בין „אהרן“ ל„אחרון“ אין אלא חילוף באות אחת — הא, לעומת חית, שהן קרובות במבטא ונשמעות כאחת. והנה בכותרת של שיר, שנדפס בסוף ספר „מתורגמן“ לאליהו בחור, כתב אותו אדם: „שיר, יערוף

לקח כרביב, ולו זר זהב סביב, ומחברו אהרן אהרן
 חביב". מחבר השיר לא שינה אפוא בשמו אלא שינוי
 זעיר — הוא כתב אותו פעמים. אולם על-ידי כך קירב
 אותו אל המימרה השגורה „אחרון אחרון חביב", והרוויח
 בכך שני דברים: הוא גורם לקורא הנאה אסתטית על-ידי
 עצם החידוד וההמצאה שבדבר, וכן האציל על עצמו שמץ
 מן החביבות הכלולה במימרה „אחרון אחרון חביב".

„משורר בחסד עליון"

בדוגמות שונות למדנו להכיר ביטויים מליציים
 שונים, הרווחים בלשון הדיבור. ביטויים אלו — הורחם
 ולידתם בעבר, המרוחק מאתנו לפעמים מאות שנים. ונשאלת
 השאלה: האם פסה אמנות-לשון בימינו? הנסתם חזון על
 השאלות יפות, על ברכי-מליצה, הפולחים ומאירים את שמי
 הלשון? הביטוי הרווח „משורר בחסד עליון" בא ללמד.
 שגם בימינו יש שנוצרים ביטויים מליציים, הנהפכים
 למטבעות קבועים בלשון הדיבור. ומעניין: ביטוי זה כל
 כך שגור הוא, וסבר פניו כל כך טבעי. עד כי בוודאי רק
 מעטים מאוד מבין המשתמשים בו הרגישו, שיש כאן משהו
 הראוי לתשומת-לב מבחינה לשונית. ואולם מתקבלת מאוד
 על חלב הסברה, שגם ביטוי זה נולד על ברכי המליצה.
 שאל הוא מתוארם של המלכים והקיסרים בימי-הביניים, עד
 לדורות האחרונים: „פלוני, בחסד אלוהים (או: בחסד
 עליון) מלך...". למשל: „יאן השלישי בחסד אלהים

1. ברומית: Dei gratia, ומכאן שאר הלעזים והעברית.

מלך פולין" (פנקס ועד ארבע ארצות, 208). הביטוי "משורר
בחסד עליון" בא אפוא ללמדך, שמשורר פלוני הוא משורר
מחונן, בעל כשרון טבעי, משורר "מלידה ומבטן ומהריון".
זיחד עם זה הוא בא להעמיד את המשורר במהיצת מלכי
תבל ולנסוך עליו אור-נוגה מתילת הפאר וההדר, שעטרה
את המלכים ואת הקיסרים האדירים בימי קדם.